

СЕКЦІЯ «ЮРИСПРУДЕНЦІЯ/КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО»

Грабовенко Кира Олександрівна, факультет слідчої та детективної діяльності, група 03-24-02, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ЩОДО МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розгляд проблеми меж необхідної оборони є надзвичайно важливим в контексті правового режиму воєнного стану в Україні, адже кримінально-правове регулювання багатьох аспектів під час бойових дій зазнає суттєвих змін та набуває певних особливостей.

Метою цієї роботи є аналіз специфіки застосування необхідної оборони у період дії воєнного стану, а також її меж та умов перевищення.

Перш за все, варто зазначити, що ст. 3 Конституції України визнає життя і здоров'я, безпеку і недоторканність кожної людини найвищою соціальною цінністю. Окрім цього, ст. 27 Основного Закону наголошує, що кожна людина наділена невід'ємним правом на життя та правом захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших від протиправних посягань [1]. Гарантії щодо забезпечення права особи на самозахист в умовах воєнного стану є фундаментом міжнародних правових норм, зокрема Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Женевських конвенцій 1949 р. та ін. [2, с. 87].

Отже, право особи на самозахист впливає з самого права на життя, яке має забезпечуватись та гарантуватись державою та міжнародним правом. Право на самозахист охоплюється правом на необхідну оборону, яка

належить до обставин, що згідно з Кримінальним кодексом (далі – КК) України виключають кримінальну протиправність діяння (ст. 36 розділу VIII Загальної частини КК України) [3]. Саме від здатності кримінального права за допомогою найефективніших правових засобів охороняти найважливіші для суспільства цінності залежить його власна цінність [4, с. 224].

Слід додати, що необхідна оборона не лише закріплена у законодавстві, а й властива будь-якій людині, як інстинкт [5, с. 93].

За умов збройної агресії проти України існує підвищений ризик суспільно небезпечних посягань з боку представників країни-агресора, як наслідок, практична реалізація правових норм щодо необхідної оборони значно змінюється. Окрім цього, складнішим стає контроль за обігом зброї. З чого випливає, що суттєво трансформується трактування обстановки захисту при необхідній обороні.

Першочергово це стосується ч. 5 ст. 36 КК України, яка не встановлює кримінальної відповідальності та виключає межі заподіяння шкоди при застосуванні зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло. Ризик такого нападу у реаліях війни та/або перебування в окупації значно підвищений, відповідно, особа, на яку було здійснено напад, матиме ширші законні можливості для оборони. Окрім цього, варто зазначити, що в умовах воєнного стану межі між ординарним кримінальним нападом та нападом з боку окупаційних сил є досить розмитими, що створює вагому проблему у контексті невизначеності при вирішенні питань цього аспекту для судів та звичайних громадян.

Вищезазначене підтверджується положеннями Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», який чітко закріплює за цивільними особами право на отримання і застосування вогнепальної

зброї та боєприпасів до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених МВС України, з метою відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або інших держав [6]. Водночас положення ч. 1 ст. 43-1 КК України закріплюють, що не є кримінальним правопорушенням діяння, вчинене в умовах воєнного стану та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії РФ або іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, а частина третя цієї статті наголошує, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї, бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Ці положення, доповнюючи приписи щодо необхідної оборони, додатково можуть легалізувати застосування зброї цивільними особами на час дії воєнного стану.

Наступним питанням, яке варто розглянути, є проблема визначення меж необхідної оборони та її перевищення в умовах бойових дій, адже на тлі перманентної загрози життю та здоров'ю об'єктивна оцінка рівня небезпеки посягання є беззаперечно складною. Попри це, правовий режим воєнного стану не скасовує меж необхідної оборони та не виключає відповідальності за її перевищення. Беззаперечно, цивільним особам, поліцейським та військовослужбовцям надаються ширші права та повноваження для захисту охоронюваних законом інтересів, проте це відбувається зі збереженням усіх закріплених законодавством вимог до цього захисту.

Перш за все, при застосуванні необхідної оборони, заподіяна шкода має бути спрямована лише проти суб'єкта посягання та пропорційно відповідати рівню суспільної небезпеки, не перевищуючи межі необхідності для негайного припинення нападу. Крім цього, необхідна оборона повинна бути застосована саме на момент вчинення посягання, що виключає можливість оборони опісля скоєння нападу, якщо цієї умови не буде

дотримано, то діяння не буде вважатись обороною, або може бути кваліфіковано як перевищення її меж [5, с. 94].

Право поліцейських на застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї у випадках, визначених законом, закріплено, зокрема, у ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» [7]. Законодавство закріплює жорсткі умови, за яких їм надається таке право: для захисту від нападу, відбиття насильства чи затримання правопорушника [8, с. 80].

Вкрай важливим є розуміння самооборони військових у бойових умовах. Для комбатантів право на необхідну оборону тісно пов'язане з конституційним обов'язком захисту держави, перетворюючи особистий самозахист на легальну збройну відсіч агресії. Такий статус суттєво розширює межі допустимої шкоди нападнику та гарантує військовим захист від кримінального переслідування за умови дотримання ними норм міжнародного гуманітарного права.

Слід також зазначити, що ч. 4 ст. 36 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа перебувала у стані сильного душевного хвилювання, викликаного суспільно небезпечним посяганням, та не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставині захисту. Оскільки у реаліях сьогодення значна частина населення перебуває у стані перманентного стресу, а військовослужбовці, що безпосередньо брали участь в активних бойових діях, часто мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та можуть мати прояви девіантної поведінки, зростає ризик вчинення суспільно небезпечних посягань особами, що не здатні повною мірою адекватно оцінювати як власні, так і чужі дії, їх наслідки, зовнішню обстановку. І хоча цей стан не є критерієм неосудності, його слід враховувати як вагомий

фактор при винесенні рішень у провадженнях, що стосуються таких правопорушень. Можливу наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, слід враховувати і при кваліфікації кримінальних правопорушень, невід'ємною складовою якої є відмежування кримінально протиправних діянь від правомірних з точки зору кримінального права [9, с. 127; 10, с. 45, 46].

Отже, дія воєнного стану в країні не скасовує меж необхідної оборони, проте де-факто розширює їх через підвищений рівень небезпеки для населення у зв'язку з агресією РФ проти України. Для більш широкого та конкретного регулювання необхідної оборони та усунення можливих суперечностей у питанні законності обігу та застосування зброї серед цивільного населення в умовах збройного конфлікту, на нашу думку, нагальною вбачається потреба в наданні роз'яснень вищої судової інстанції. Виходячи з цього, доцільним стало би формулювання Верховним Судом України узагальнених правових позицій, що деталізували би проблеми кваліфікації дій цивільних осіб при захисті власного життя та здоров'я, життя і здоров'я інших осіб, а також при їх безпосередній участі у відсічі і стримуванні збройної агресії проти України. Наявність такого роз'яснення дозволила б усунути наявну правову невизначеність при розмежуванні правомірного захисту, ексцесу оборони та виконання обов'язку із захисту держави, що гарантувало б значно вищий рівень юридичної захищеності населення в умовах воєнного стану. Так само доцільним є і вдосконалення кримінального законодавства, зокрема, усунення суперечностей у ст. 43-1 КК України, яка має назву «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», однак за змістом доповнює право на необхідну оборону цивільних осіб, для яких відсіч та стримування збройної агресії проти України є саме правом, а не обов'язком.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
2. Столяр Т. Правова природа реалізації особою права на необхідну оборону в умовах військового конфлікту в Україні. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 87-92. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/34/pdf/pp-2019-34-10.pdf> (дата звернення: 18.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
4. Оробець К. Аксіологічний підхід у кримінальному праві: зміст та значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 222-226. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pgip_2016_12_42.pdf (дата звернення: 18.04.2026).
5. Романова А. В. Особливості застосування необхідної оборони в умовах воєнного стану в Україні. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень* : зб. наук. пр. з матер. VI Міжнар. наук. конф., м. Вінниця, 8 березня 2024 р. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 93-98. URL: <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/download/1079/1099/1112> (дата звернення: 18.04.2026).

The Great Sphinx Scientific Summit 2026: Multidisciplinary Research, Digital Sovereignty and Global Sustainable Progress. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. April 30 2026 in Cairo University, Egypt (Giza Campus)

6. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

8. Журавель О. Необхідна оборона поліцейського при виконанні службових завдань. *Науковий вісник ДДУВС*. 2024. Спец. вип. № 1. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-12>. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15792/1/9.pdf> (дата звернення: 18.04.2026).

9. Оробець К. М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблема визначення та методологічні аспекти дослідження. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 125–131. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.44.245088>. URL: <https://pd.onu.edu.ua/article/view/245088/247200> (дата звернення: 18.04.2026).

10. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2019. 378 с.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C, vložka 100614

**The Great Sphinx Scientific
Summit 2026:
Multidisciplinary Research,
Digital Sovereignty
and Global Sustainable
Progress**

**Proceedings of International Scientific and
Practical Conference**

**April 30 2026 in Cairo University,
Egypt (Giza Campus)**

Signed for printing on May 03, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 3,37. Edition online.